

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

А

Анаконди стратегія – технологія геополітичної поведінки, яку А. Мехен обґрунтував щодо американської геостратегії і загалом для сфери міждержавних відносин, хоча розроблена була ще генералом Дж. Мак-Клелланом під час громадянської війни в США (1861-1865). Суть стратегії полягає у блокуванні континентальної маси з моря та уздовж берегових ліній, які поступово звужуються, як кільця анаконди. Така стратегія виснажує і економічно придушує супротивника, виводить узбережжя з-під контролю континенту, унеможлиблює вихід до моря та утворення коаліцій держав, об'єднаних аналогічною метою.

Аерократія (з грец. «влада за допомогою повітря») – силовий компонент стратегії, заснованої на освоєнні повітряного простору та його використанні в цілях геополітичної експансії.

Атлантизм (споріднене термінам «Вода», «Море», «таласократія», «Sea Power») – складне геополітичне поняття; поєднує в собі: *історично* – західний сектор людської цивілізації; *стратегічно* – союз західних країн, в яких панує ліберал-демократична ідеологія; *військово-стратегічно* – країни-учасниці НАТО, *соціально* – орієнтація на «торговий лад» і «ринкові цінності» (модель США). Протилежний «євразійству».

Б

Багатополлярний світ – теоретична концепція, що припускає співіснування кількох геополітичних центрів сили, навколо яких утворюються великі геополітичні простори.

Баланс сил (в геополітиці) – модель взаємодії між державами, в якій можливості взаємної агресії і експансії обмежені настільки радикально, що стають практично неможливими і недоцільними. Баланс сил фіксує наявність сил (держав або блоків), які перетворилися у вирішальний чинник світової політики і протистоять одна одній на національному, релігійному, ідеологічному і т.д. підґрунтях у планетарному масштабі.

«Бегемот» (др.-євр. «звір», «суходільне чудовисько» в Біблії) – те ж, що континент, телурократія, континенталізм, євразійство. Термін К. Шмітта.

Біполярний світ (біполярізм, або двополярність, двополюсність) – природна геополітична конструкція, що відображає в планетарному масштабі основний геополітичний дуалізм – таласократія проти телурократії.

Блок – об'єднання декількох держав, що значно змінює їх стратегічну і геополітичну якість, та виводить їх на більш високий рівень планетарної діяльності. За законом «просторової прогресії» утворення блоків – неминучий процес.

В

Велика держава – геополітичний статус держави, згідно з яким дана держава володіє переважною здатністю до геополітичного розширення (експансії) в усіх типах геопростору порівняно з іншими державами своєї епохи, однак її

сукупна потуга, на відміну від наддержави, не є абсолютною і розвинута нерівномірно.

Великий Простір (Grossraum) – об'єднання декількох держав в єдине стратегічне утворення. Термін К. Шмітта. Виникнення великого простору обумовлено теорією «просторової прогресії».

«Вестфальська епоха» – система світоустрою, що виникла в 1648 р. після закінчення Тридцятирічної війни в Європі; їй притаманна ідея «Балансу сил».

«Віденська епоха» – система світоустрою, що виникла після закінчення Наполеонівських воєн в 1814 р., їй притаманна ідея «Європейського концерту держав».

Вісь – геополітичний союз двох або декількох геополітичних столиць.

Внутрішнє море (з лат. *Mare internum*) – водний простір, укладений всередині суходільного телурократичного простору, а тому не є стратегічним чи культурної кордоном.

Внутрішній океан (Серединний океан) – те ж саме, що і «Внутрішнє море», тільки в планетарному масштабі.

Внутрішній півмісяць (або континентальний півмісяць, або *rlmland*) – берегові території Євразії, розташовані між «зовнішнім півмісяцем» і «осьовим ареалом». Термін Х. Маккіндера.

Внутрішня вісь – якість геополітичного зв'язку центру з периферією всередині єдиного стратегічного (або політичного) простору.

Вода (або Море) – спеціальний термін, що позначає «таласократію». Особливо докладно розроблений у К. Шмітта (*das Meer*) і у А. Мехена (*Sea, Sea Power*).

Г

Географічна вісь історії (або осьової ареал, або *heartland*) – внутрішньоконтинентальні євразійські території, навколо яких відбувається просторова динаміка історичного розвитку. Збігається з територією Росії. Термін Х. Маккіндера.

Геополітична міць (потуга, потужність) – інтегральне поняття, що означає конкурентні можливості даної держави у геополітичній боротьбі, тобто реальну здатність до експансії в усіх типах геопростору. В класичній геополітиці поняття «міць» було тотожним «військовій силі».

Геополітичне поле – простір з певним типом взаємодії держав, що функціонує як конкурентне середовище; простір, який контролюється державою або союзом держав.

Геополітичний дуалізм – основний принцип геополітики, який стверджує в якості двигуна історичного процесу протистояння таласократії і телурократії.

Геополітичний код – історично створена та усвідомлена на основі балансу національних інтересів багатовекторна система політичних відносин держав із зовнішнім світом, що забезпечує певний державний статус на світовому, регіональному і локальному рівнях (наддержава, велика держава, регіональна держава тощо). Включає державні інтереси, ідентифікацію зовнішніх загроз, заплановане реагування на них і технології їх подолання (тобто геостратегію). На

основі геополітичного коду розроблюються доктрини національної безпеки. Геополітичний код визначається ідеологічними, історико-культурними, топологічними, економічними факторами. Геополітичний код є фактично картиною світу для певної держави і засоби її взаємодії із зовнішнім світом. Поняття розроблювалося у працях Дж.Геддіса і П.Тейлора.

Геополітичний контроль – здатність і можливість певної держави (або альянсу держав) перерозподіляти свої ресурси в геопросторі у такому обсязі і кількості, яких було б достатньо для забезпечення легітимності владарювання даної держави(альянсу держав). Чим вищою є міра геополітичного контролю, тим вищим є ступінь геополітичного виживання держави. Максимальний ступінь контролю просторів надає реальну можливість світового панування. Як правило, основними типами контролю вважають суцільний (панельний), точковий (контроль ключових точок) та їх поєднання.

Геополітичний потенціал – це система різноманітних ресурсів (просторових, виробничо-економічних, військових, фінансових, соціокультурних, інформаційних і т.д.), які можуть бути використані для реалізації геостратегії країни в інтересах її національної безпеки.

Геополітичний промінь – вектор силового (економічного, стратегічного, культурного, господарського, адміністративного і т. п.) впливу геополітичного полюса на периферійні регіони. Реальна політична картина світу в статичному стані оперує з геополітичними відрізками. У геополітиці прийнято говорити про промені як про відкриті динамічному процесу постійно триваючі імпульси.

Геополітичний простір – основна категорія геополітики – нерозривна сукупність усіх природних і суспільно-географічних (передусім, культурно-географічних та економіко-географічних) об'єктів в контексті динаміки їх місцерозташування, властивостей і відношення (віддаленості, сусідства тощо), а також використання як джерела геополітичних ресурсів; середовище впливу геополітичних суб'єктів та їх діяльності, складний комплекс взаємодій з приводу розподілу сфер владного контролю. Простір в геополітиці є не кількісною, але якісною категорією. Структура простору зумовлює структуру історії (в першу чергу, політичної історії) – така основна теза геополітики.). Геополітичний простір є системою, яку утворюють географічний, економічний, інформаційно-кібернетичний, інформаційно-ідеологічний, смисловий, духовно-культурний та інш. простори.

Геополітичний статус держави – це політико-правове становище держави, її місце і роль у світовій ієрархії держав певної історичної епохи, що визначається сукупною міццю і масштабом освоєння даною державою геополітичного простору. Базовим критерієм визначення геополітичного статусу держави є масштаб експансії (глобальна, регіональна, локальна), і можливості кожної держави в цьому аспекті визначаються таким фактором як обсяг сукупної потужності.

Геополітичні лінії – первинні елементи з'єднання світового геополітичного простору, що проявляють та впорядковують систему силової взаємодії між державами та їх союзами; структуроутворюючі елементи геопростору.

Геостратегія – стратегія реалізації геополітичних завдань і доктрин національної безпеки держав; військові аспекти геополітичного аналізу.

Глобалізація – процес розвитку економічної та політичної взаємозалежності країн та регіонів світу до такого рівня, на якому стає можливим створення уніфікованого світового правопорядку і світових органів економічного та політичного управління; серед відмінних рис глобалізації з к. ХХ ст. визначають, насамперед, формування єдиного інформаційного простору та нової світової економічної інфраструктури.

Глобалізація політична – процес становлення нового глобального світового порядку, відмінною рисою якого є перехід від конфронтації двох систем, що раніше існувала, до відношень центр – напівпериферія – периферія в межах однієї системи – капіталістичного світу.

Д

Демополітика – вплив демографічних параметрів на структуру держави. Термін Р. Челлена. Широкого поширення не отримав.

Держава-нація – світська держава з яскраво вираженим централізмом. Політичне утворення, в якому державні форми призводять до народження етносу та його культури. Відрізняється від етнічного утворення (громада, народ) і від імперії.

Дисконтануальний пояс – розірвані берегові зони з невизначеною, варіабельною орієнтацією, що можуть обернутися як до телурократичного континенту, так і до таласократичного моря. Термін С. Коена.

Доктрина Монро – перша в історії США геополітична доктрина, яка була проголошена 2 грудня 1823 р. у посланні президента Джеймса Монро Конгресу. Містила попередження на адресу європейських держав та Росії, що будь-яку реколонізацію або придбання колоній у Латинській Америці США розглядатимуть як загрозу власній безпеці – «Америка для американців», Водночас США триматимуться осторонь від європейських справ, включаючи наявні колонії в Карибському басейні і Південній Америці. США фактично попереджали європейські держави, що вдадуться до війни, аби забезпечити недоторканість Західної півкулі. Наслідком проголошення цієї доктрини стало перетворення Латинської Америки на «задній двір» США, простір для експансії та експлуатації.

Другий світ – назва соціалістичного табору в період «холодної війни». Після закінчення «холодної війни» означає Євразію.

Е

Екополітика – розгляд держави як економічної сили. Термін Р. Челлена. Широкого застосування не отримав.

Експансія геополітична – розширення зони контролю геополітичного суб'єкта (державної або недержавної природи) шляхом проникнення, закріплення свого впливу (панування) та освоєння ним ресурсів в межах певного типу геопростору (протилежне – **контракція**, тобто стиснення зони контролю геопростору). Здійснюється воєнними, політичними, економічними,

культурними, інформаційними та ін. методами. Експансія геополітична є постійним фактором розвитку людства.

Ефірократія (з грец. «влада за допомогою надатмосферних пластів») – домінація космічної зброї. Розвиток таласократичної і аерократичної тенденцій.

Є

Євразійство – складне геополітичне поняття; поєднує в собі: *історично* – східний сектор людської цивілізації; *стратегічно* – актуальний або потенційний блок держав і націй, що відмовляються визнавати імператив ліберально-демократичної ідеології; *військово-стратегічно* – актуальне або потенційне об'єднання у військовий альянс східних, «телурократичних» країн; *соціально* – орієнтація на «ідеократію», соціалістична держава, некапіталістичний економічний лад.

«Європа від Владивостока до Дубліна» – «Юна Європа» – проект створення «Європейської імперії», автором якого є Жан Тіріар (один з найактивніших «нових правих» – бельгійський консервативний революціонер, на початку 60-х років ХХ ст. очолював загальноєвропейський рух «Нова Європа»), який вважав, що основою глобального євразійського проекту ХХ в. повинна стати вісь Дублін – Владивосток, що включає Урал, Сибір, Далекий Схід, які стануть продовженням «великого простору Європи», що протистоїть США.

«Європейський континенталізм» – концепція Шарля де Голля, згідно з якою Європа бачилася як повністю суверенна стратегічна континентальна територія, а існуючі тут держави знаходяться у складі єдиного блоку.

Ж

Життєвий простір – мінімальний територіальний обсяг, що дозволяє народу досягти реалізації своїх історичних і політичних прагнень. Термін К. Хаусхофера.

З

Земля (або Суша) – в геополітиці спеціальний термін, що позначає «телурократію». Особливо докладно теорія «Землі» (das Land) розвинена у К. Шмітта.

Зовнішній півмісяць (острівний півмісяць) – сукупність територій, що входять в зону таласократичного впливу. Частини континентів і острова, що тяжіють до «морського існування». Зона, цілком стратегічно підконтрольна атлантизму. Термін Х. Маккіндера.

І

Ідеократія (з гр. – «влада ідей, ідеалів») – термін російських євразійців (М. Трубецької, П. Савицький) як протиставлення «владі матерії», «ринковій системі», «торговому укладу». За умов ідеократії ієрархія в суспільстві і стимуляція праці виходять з неекономічних принципів.

Іконографія простору – духовна основа зв'язку людини з простором, яка втілюється у системі символів суспільного життя, що відображена у певних способах життя, самоорганізованому просторі під впливом релігійної, національної і соціокультурної історії. Включає твори мистецтва, архітектури, символи, міфи, традиції, символічні мови почуттів і думок, інтерпретацій, образи минулого тощо, що топографічно локалізовані, тож характерні для певних територій з їх аутентичною культурою. Іконографія психологічно інертна і слабо піддається трансформації. «Психосоматика території» формується у сфері духу і самосвідомості, тому політичні межі важко виявити за допомогою форм земної поверхні. Розроблювалася у працях Ж. Готтмана і К. Шмітта.

Імперія – наддержавне утворення, що об'єднує кілька народів і країн під егідою універсальної ідеї – релігійного, етичного чи ідеологічного характеру.

Інтеграція – в геополітиці означає різноманітні форми об'єднання декількох просторових секторів. Інтеграція може здійснюватися як на основі військової експансії, так і мирним шляхом. Існують декілька шляхів геополітичної інтеграції – економічний, культурний, мовний, стратегічний, політичний, релігійний і т. п. Усі вони можуть привести до однакового кінцевого результату – збільшенню стратегічного і просторового обсягу блоку.

К

Кінець історії – мондіалістська теза про тотальну перемогу таласократії і ліберально-демократичної моделі на всій планеті. Термін Ф. Фукуями.

Континент в геополітиці – те ж саме, що і Євразія, Суша, телурократичний принцип.

Континенталізм – синонім євразійства у вузько-стратегічному аспекті. Поняття близьке до понять «Суша», «Земля». Протилежність «атлантизму».

Кордон в геополітиці – це певна смуга території або перехідна зона, яка має властивість змінюватися та має високу контрастність. Існує два види кордонів: кордон-лінія і кордон-смуга. Кордон-лінія являє собою морський кордон. Кордон-смуга – сухопутний. Завдання геополітичного блоку, що претендує на дії в планетарному масштабі, – зробити кордони-лінії максимальними для себе і мінімальними для суперника, і навпаки.

Колонії – територія, підконтрольна силі, відокремленої водним простором. Розглядається як тимчасова і зовнішня база, відчужена від загального геополітичного простору метрополії. Протилежна провінції.

«Колумбова ера» – термін Х. Маккіндера, яким він позначав тривалий за часом період європейського розширення і встановлення світового панування морських держав, що на поч. ХХ ст. закінчився, бо нові транспортні технології, насамперед залізниця, змінюють співвідношення морських і континентальних держав на користь останніх, що найбільш яскраво демонструють центральні райони Євро-Азії.

Кратополітика – розгляд держави з точки зору його силового потенціалу. Термін Р. Челлена.

Л

Левіафан (др.-євр. «морське чудовисько» в Біблії) – термін К. Шмітта. Те ж саме, що і «атлантизм», таласократія, «Море» і т. д.

Лімітроф (лат. limitrophus – прикордонний) – категорія геополітики, що застосовується для означення прикордонної держави, геополітичний простір якої зазнає домінуючого впливу і контролю з боку більш могутнього геополітичного актора (держави, альянсу держав, недержавних акторів). При цьому геополітичний простір є системою, яку утворюють географічний, економічний, інформаційно-кібернетичний, інформаційно-ідеологічний, смисловий, духовно-культурний та інш. простори.

М

«Максими Маккіндера» – геополітична конструкція та, фактично, формула геополітичної гегемонії, розроблена Х. Маккіндером: 1) хто править Східною Європою, той панує над Хартлендом; 2) хто править Хартлендом, той панує над Світовим Островом; 3) хто править Світовим Островом, той панує над світом.

«Максими Спайкмена» – постулат світового панування за Н. Спайкменом: «Той, хто домінує над Римлендом, домінує над Євразією; той, хто домінує над Євразією, тримає долю світу у своїх руках».

Маргіналізація геополітична – результуючий наслідок стиснення геопростору (зважаючи на існування його кількох типів), що визначається в таких аспектах: 1) *територіальний-географічний* – як процес формування нової геополітичної ідентичності в системі світового устрою внаслідок фактичної сецесії певних територій від «материнської» держави («квазі-держави», «некеровані території», «сірі зони» тощо); 2) *економічний* – як процес блокування (аж до відчуження) участі в системі регіональної/світової фінансово-економічної конкуренції, контролю ринків сировини та збуту, розподілу праці тощо внаслідок політики різноманітних санкцій, ембарго, монополізації і інш.; 3) *інформаційно-ідеологічний* – як втрата (повна або часткова) суб'єктом геополітики власної суб'єктності в системі геополітичної комунікації, у прийнятті рішень щодо статусно-рольових диспозицій в геополітичній системі ієрархії, у розробці глобального порядку денного, у формуванні як власного, так і глобального когнітивного проекту тощо; 4) *інформаційно-кібернетичний* – як процес стиснення on-line простору суб'єкта геополітики, обмеження його можливостей у продукуванні і розповсюдженні програмового продукту та комп'ютерної техніки внаслідок кібер-тероризму, кібер-атак, кібер-шпіонажу тощо.

Меридіональна експансія (експансія по осі Північ – Південь) – розширення сфери впливу (військового, стратегічного, культурного чи економічного) уздовж меридіана, також довготна експансія; основна умова територіальної та стратегічної стабільності держави.

Меридіональна інтеграція (інтеграція по осі Північ – Південь) – зв'язування окремих просторових секторів в єдине ціле по меридіану (також довготна інтеграція). Позитивна у разі впевненого контролю над північними і центральними областями. Негативна у разі знаходження на півночі або в центрі геополітичних утворень, чия лояльність стратегічної столиці сумнівна або слабка.

Міжнародна безпека – це такий стан відносин між державами і народами, який не допускає порушення миру та створення реальної загрози розвитку людства, за якого народи можуть без втручання, тиску реалізувати свій суверенітет, право на самовизначення, обрати напрями соціально-політичної самореалізації. Міжнародна безпека – це також діяльність держав і міжнародних інститутів щодо підтримання такого стану, а також універсальна система механізмів і гарантій, що не допускають застосування сили в міжнародних стосунках, захоплення чужих територій, втручання у внутрішні справи інших держав. У світовій політиці міжнародна безпека розглядається як важлива функція світового співтовариства, яка здійснюється на принципах роззброєння, дотримання демократії, поваги суверенітету, регулювання військових конфліктів, що виникають у тих чи інших регіонах світу.

Мондіалізм (від франц. *Monde* – «мир», але в сенсі «world», а не «rease») – особлива ідеологія, що припускає злиття усіх держав і народів в єдине планетарне утворення із встановленням Світового Уряду, знищенням расових, релігійних, етнічних, національних і культурних меж. Існує «правий» мондіалізм і «лівий». Правий являє собою глобалізацію атлантизму. Лівий вважає за необхідне включити в Єдину Державу і євразійський сектор (на певних підставах).

Н

Наддержави – геополітичний статус держави, згідно з яким держава володіє найбільшими можливостями геополітичного розширення (експансії) в усіх типах геополітичного простору, тобто така держава володіє абсолютною, найвищою сукупною потугою серед держав своєї епохи. Причому аспекти сукупної потуги даної держави розвинуті більш-менш рівномірно в усіх типах геопростору. Зазвичай, вважається, що у світі може бути або одна наддержави, або дві (за законом фундаментального дуалізму).

Національні інтереси – це сукупність усвідомлених, офіційно виражених об'єктивних потреб громадян, суспільства і держави, що базуються на основі національних цінностей, образу життя, особливостей соціально-економічного розвитку, політичного устрою країни, рівня її економічного розвитку, специфіки географічного розташування, історично обумовленого місця в міжнародному розподілі праці.

Національна безпека – це забезпечення міжнародної безпеки в межах самостійних національних держав. Основою національної безпеки є захист національних інтересів

Неоатлантизм – сучасна версія атлантизму, що відкидає мондіалізм (навіть правого спрямування) як передчасний і нездійснений в даних умовах проект. Вважає, що замість Єдиного Світу відбудеться зіткнення цивілізацій.

Новий порядок – проект масштабної геополітичної реорганізації.

Новий світовий порядок – те ж саме, що і «мондіалізм» і «проекти по створенню Світового Уряду».

«Нова Атлантида» – геополітичне утворення (згідно з концепцією Н. Спайкмена), що об'єднує держави атлантистського простору, пов'язані спільною західноєвропейською культурою, ідеологією лібералізму і демократії. Західна

Європа і Східне узбережжя Північної Америки є своєрідним мозком атлантистської спільноти, а Європа загалом є економічним, військовим і інтелектуальним додатком США.

Номос – базовий принцип організації будь-якого простору (географічного, соціального, політичного, економічного, культурного і т. п.). Є синонімом поняттю «порядок», «закон», «устрій». Номос Суші = телурократія. Номос Води (або Моря) = таласократія. Термін К. Шмітта.

О

Однополярний світ – геополітична модель, що склалася після поразки СРСР в «холодній війні», коли єдиним домінуючим полюсом став атлантизм на чолі з США.

П

Панарабізм – суспільно-політичний рух, спрямований на консолідацію арабів Близького сходу. Панарабізм зародився на початку ХХ століття, коли більша частина Арабського світу перебувала в колоніальній залежності від Османської імперії, а потім – від європейських держав. Колискою панарабізму став Аравійський півострів.

Панісламізм – релігійно-політичний рух, що виник в кінці ХІХ в. і закликає до об'єднання усіх мусульманських держав і народів. Початкова мета, яка ставилася перед панісламізмом полягала в обґрунтуванні антиімперіалістичної боротьби мусульманських народів за незалежність, за звільнення від британського колоніалізму. Рух панісламізму має історичні корені в ранніх роках ісламу, коли пророк Мухаммед об'єднав в єдиній державі всі племена арабського півострова, а незабаром після цього, Умар об'єднав Північну Африку і більшу частину Близького Сходу.

Панрегіони – термін з теорії К. Хаусхофера, означає меридіональні глобальні економічні регіони (кожний складається з ядра і периферії), які базувалися на т. зв. **панідеях**, що зосереджували в собі єдність розуміння соціально-політичних, економічних, культурних проблем держав, які входили до складу панрегіонів. За Хаусхофером світ складається з 3 панрегіонів, орієнтованих з півночі на південь: пан-Америка на чолі з США, Євро-Африка з ядром в Німеччині, пан-Азія (з Австралією) з ядром в Японії. Дещо пізніше Хаусхофер виділив ще й пан-Росію з її впливом на Персію, Афганістан та Індостан.

Пантюркізм – культурна та політична течія, поширена в державах, населених тюркськими народами, в основі якої лежать ідеї про необхідність їх політичної консолідації на основі етнічної, культурної і мовної спільності. Сформувався в другій половині ХІХ століття. Рух почався серед тюрків в Криму та на Волзі, які прагнули об'єднатися з тюрками Османської імперії проти росіян, зростаючого російського панування і царизму.

Партизан – символічна фігура представника Континенту, захисника «номоса» Суші в ситуації тріумфу протилежної геополітичної сили, що усіляко

чинить опір тотальному наступу Моря. «Партизан» унормовує свої правила війни, розроблює інші способи геополітичного переділу світу. Термін К. Шмітта.

Пасіонарність – внутрішня енергетика етносу, рушійна сила культурного, політичного і геополітичного творення. Термін Л. Гумільова.

Перехресне поле – простір, на який претендує кілька держав.

Периферія – простір і землі, що не мають самостійної геополітичної орієнтації, вилучені від стратегічної столиці, від імені якої приймаються основні геополітичні рішення.

Посибілізм (від франц. *Possible* – «можливий») – концепція П. Відаля де ла Блаша, що базується на критиці Ф. Ратцеля та його послідовників, які переоцінювали вплив природно-географічного фактору на політику та недооцінювали людський фактор. Згідно з посибілізмом людина теж є географічним фактором, проте при цьому вона наділена ініціативою, підприємливістю, може виступати та виступає провідником культурного фактору в політиці. Людина, на відміну від пасивного природного фактору, є фактором активним, що перетворює географічний світ. Тож тільки за допомогою людини і лише через посередництво людини діє географічний детермінізм, і географічне просторове положення слід розглядати як «потенційність», «можливість», яка може актуалізуватися і стати справжнім політичним чинником, а може і не актуалізуватися.

Прикордонне поле – простір, що знаходиться під контролем певної держави, проте не освоєний потрібним чином (Сибір, Далекий Схід, Кавказький регіон).

Принцип «розпиленої сили» – геополітична ідея, яка закладена в основу сучасного розуміння світового процесу з точки зору його полісуб'єктності і мінімізації значущості великих держав аж до їх нівелювання. Світовий процес стає занадто складним, комплексним. Політичні акції спричиняють різні і неочікувані наслідки. Геополітика відмовляється від вивчення фактору гегемонії, оскільки вважає, що потяг до гегемонії не вичерпує міжнародні відносини і вплив великих держав у світі не є вирішальним. Замість цього йдеться про поліархію світової системи, де існує велика чисельність центрів сили різного порядку.

Провінція – периферійні території, що входять до складу основного геополітичного утворення і розглядаються як невід'ємна частина органічного цілого. Протилежна колонії.

Просторової прогресії закон – сформульований Жаном Тіріаром. Звучить так: «від держав-міст через держави-території до держав-континентам». Географічна динаміка політичної історії невблаганно веде до збільшення масштабів мінімальних соціальних утворень.

Р

Регіоналізм – організація регіонального економічного співробітництва, орієнтованого на мобілізацію глобальних ресурсів для вирішення регіональних проблем; орієнтація на автономність периферійних просторів. Має кілька форм: економічну, культурну, політичну і стратегічну.

Римленд («*Rimland*») – прикордонна зона між морськими і континентальними державами, складний простір, оскільки в ньому потенційно закладена двоїстість – можливість бути фрагментом таласократії чи телурократії; облямовує Євразію і може мати вирішальне стратегічне значення для світового домінування. Термін Н. Спайкмена.

С

Санітарний кордон – штучні геополітичні утворення, що слугують для дестабілізації двох великих сусідніх держав, здатних скласти серйозний блок, який, у свою чергу, виявиться небезпечним для третьої сторони. Класичний хід в стратегії атлантистів в їхньому протистоянні континентальній інтеграції Євразії.

Світовий Острів – термін Х. Маккіндера, що позначав Євразію і географічну вісь історії. У Н. Спайкмена це поняття радикально змінило свій зміст і стало означати сукупність таласократичної зони (зони зовнішнього півмісяця). У зв'язку з таким різночитанням термін краще не вживати широко, щоб уникнути двозначності.

Світовий порядок – геополітична структура світу, що відображує баланс сил, який склався на даний час. Базується на певній (класичній) моделі балансу сил : біполярній, однополярній або багатополлярній («концерт держав»). Новий світовий порядок – геополітичний проект реорганізації або трансформації існуючого світового порядку.

Серединний океан (*Midland Ocean*) – Атлантичний океан, якщо розглядати Північну Америку і Європу як єдиний геополітичний простір. Термін Н. Спайкмена.

Серединна Європа – простір, проміжний між Росією і Атлантичним узбережжям Європи. Традиційно розглядається як зона переважно німецького впливу.

Соціополітика – вивчення соціальних аспектів держави. Термін Р. Челлена.

«Спільна еволюція» – концепція Г. Кіссінджера, згідно з якою Китай і США самостійно працюють над своїми внутрішніми проблемами, а співробітництво здійснюється там, де є взаємодоповнюючі інтереси, тим самим мінімізується можливість конфліктів. Мета спільної еволюції Китаю і США – забезпечення об'єднання їх зусиль один з одним та з іншими державами задля формування узгодженого світоустрою.

Стратегічна столиця (геополітичний полюс або джерело геополітичного променю) – центр геополітичної інтеграції та активний діяч масштабного геополітичного процесу. Зв'язки між стратегічними столицями утворюють геополітичні осі. Наприклад, Токіо – природна стратегічна столиця Тихоокеанського простору.

Т

Таласократія (з грец. «влада за допомогою моря», «морська могутність») – характеристика держав і націй з домінуванням мореплавання. відстоювала морську цивілізацію та тип держави, яка внаслідок досить обмежених земельних ресурсів або особливого географічного положення, розвивається завдяки мореплавству, морській торгівлі та контролю над узбережжями. Типовими

таласократіями є стародавні Афіни і Карфаген, наразі такими вважаються атлантистські держави.

Телурократія (з грец. «влада за допомогою землі», «сухопутна могутність») – характеристика держав з явною сухопутною геополітичною орієнтацією. Відстоювала тип цивілізації та державного устрою, що пов'язаний з колонізацією великого континентального простору, тому міць країни забезпечується шляхом її контролю над суходолом. Взірцевими телурократичними державами вважаються стародавні Спарта і Рим; до сучасної телурократії відносять, передусім, євразійські держави.

Теорія «конвергенції» (лат. convergere – наближатися, сходитися) – вчення, що обґрунтовує мирне співіснування двох систем – капіталізму і соціалізму, можливість і необхідність згладжування економічних, політичних і ідеологічних розбіжностей між ними, їх подальший синтез у «змішане суспільство». Розроблялося в сер. 1950-рр. західними соціологами, політологами, економістами, філософами. Приміром, в геополітиці розроблялося Зб. Бжезинським саме під час «холодної війни». Відповідно до його висновків «знімався» фундаментальний геополітичний дуалізм, і атлантична та континентальна цивілізації зміщуються, синтезуючи новий тип цивілізації.

Торговий лад – тип суспільства, в якому ієрархія і стимуляція праці виходять з економічних принципів. Ринкова, ліберально-демократична система. Протилежний «ідеократії».

«Тотальна держава» – вершина у розвитку континентальної державності, морські ж держави її не в змозі створити. Термін К. Шмітта.

Ф

«Федеральна імперія» – проект, який висунутий у 60-х роках ХХ ст. французьким філософом Аленом де Бенуа (загальноновизнаний лідер «нових правих»). «Ф.і.» – представляла собою етнічно диференційований конгломерат різнорідних держав, стратегічно інтегрованих в єдиний геополітичний блок. Модель об'єднаної Європи була виражена у формулі: «Єдина Європа ста прапорів».

Фундаменталізм – певна ідеологія релігійних та релігійно-політичних рухів і течій, які активно виступають за повернення до витоків богословської основи віровчення, за повернення до віри в її споконвічній чистоті. Мета фундаменталізму – усунення невідповідності між застарілою богословською формою відображення буття і новим станом суспільної свідомості.

Фундаменталізм «ісламський» – існуючі в рамках ісламу фундаменталістські течії, які активно виступають за повернення до витоків ісламу або його богословської основи. Розрізняють три категорії ісламських фундаменталістських течій: **1. Радикальний фундаменталізм**, представники якого використовують військові методи боротьби проти існуючої влади, насильство, терор та ін. Об'єктами їхньої боротьби є не тільки уряди, а й іноземні журналісти, дипломати. **2. Поміркований фундаменталізм** – вплив його прибічників найбільший у сільській місцевості. Багато уваги приділяє роботі шкіл, лікарень, благодійництву, прагнучи проілюструвати й змоделювати ісламський дух та

етику. **3. Легальний фундаменталізм** – представники його намагаються легально увійти в парламент, місцеві органи влади, здійснити соціальну реформу, втілюючи в життя ісламський ідеал у межах чинного законодавства.

Х

Хартленд (з англ. *Heartland* – «Серцевинна земля») – географічна вісь історії. Термін Х. Маккіндера.

Ш

Широтна інтеграція (інтеграція уздовж паралелей) – найбільш уразливий і складний момент зв'язування підконтрольних центру геополітичних просторів. Повинна здійснюватися максимально мирними і дипломатичними засобами. Заснована на поступовому приєднанні різнорідних регіонів до центральної частини через просторову ієрархію найбільш лояльних центру секторів.

Широтна експансія (експансія уздовж паралелей) – агресивна геополітична тенденція, незмінно породжує конфліктні ситуації, геополітична стратегія наступального характеру. Майже завжди спричиняє військові конфлікти. Здійснюється тільки після завершення меридіональної експансії.